

‘Met tranen in mijn ogen...’

‘Met tranen in mijn ogen...’

Brieven aan het Heilige Geest Weeshuis te Leiden

Bezorgd en ingeleid door Dita van Wieren-Maan

met medewerking van Peter de Bruijn

Primavera Pers, Leiden 2018

© Dita van Wieren-Maan

Met medewerking van Peter de Bruijn (Huygens Instituut voor
Nederlandse Geschiedenis)

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in
enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in
a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic,
mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior permission
of the publisher.

ISBN 978-90-5997-236-0

In cassette samen met *Dit Kint hiet Willem*: ISBN 978-90-5997-266-7

Ontwerp: TopicA, Leiden (Antoinette Hanekuyk)

Druk en afwerking: Wilco Printing & Binding

Illustraties omslag:

Voorzijde links - Brief van Jacob Isaïc Domus aan het weeshuis,
geschreven in Galle op Ceylon. (zie p. 8)

Voorzijde rechts - Foto van twee weesjongens, Jan en Pieter van der Reyden,
omstreeks 1900. (zie p. 11)

Achterzijde - Brief van 'burger' majoor Broman aan het weeshuis. (zie p. 77)

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	9
1. 'Of u mijn kinderen naar het weeshuis wilt brengen'	13
<i>Hoe kinderen in het weeshuis terechtkwamen</i>	
2. 'Hoe het met mijn kleine schaapje gaat...'	27
<i>Contacten tussen bewoners en familieleden</i>	
3. 'Ik zal mij wel redden in de wereld'	39
<i>Leerjongens en weglopers</i>	
4. 'Een stuiver aan land is beter dan een schelling op zee'	51
<i>Weesjongens in dienst van de VOC en admiraliteit</i>	
5. 'Kerels die veel zin in de dienst hebben...'	69
<i>Weesjongens in militaire dienst</i>	
6. 'Met tranen in mijn ogen...'	85
<i>Wezen naar de koloniën van Weldadigheid in Drenthe</i>	
7. 'Door de zegen van God aan het werk geraakt'	99
<i>Afscheid van het weeshuis</i>	
Verantwoording	109
Geraadpleegde bronnen en literatuur	111
Tabula gratulatoria	112

Voorwoord

Grasduinen in een archief van 466 brieven over en van Leidse wezen is een opwindende bezigheid. Zeker doordat het onderwerp omgeven is met kleurrijke emoties. Het gaat om geld, om de mores die wezen bijgebracht moesten worden, maar ook over verdriet, armoede en sterfte, de spijt van opstandige pubers, hopeloze vooruitzichten op VOC-schepen en desondanks gelukkig ook daadkracht en levenslust. Grootse overdenkingen wisselen daarbij terloops vermelde – maar des te opmerkelijker – details af.

Tijdens het lezen van de brieven kun je gemakkelijk kopje onder gaan in de rijkdom aan indrukken. Het roept een tijd op in een taal die wij ons nog moeilijk kunnen voorstellen. De brieven ontroeren, en roepen veel nieuwe vragen op. Want wat weet je precies van de achtergrond van de briefschrijvers? Hoe moet je hun overdenkingen plaatsen in de tijdgeest? Wat is de relatie tussen spreektaal en schrijftaal? Hoe verging het ze daar in het weeshuis? Hoe was het om weeskind te zijn in onze stad?

Dit boek met een selectie uit die briefcollectie biedt een eerste antwoord op die vragen. Het neemt je bij de hand, biedt ordening en context waardoor de lezer de brieven kan plaatsen. Zo kun je je proberen in te leven in het leven en de drijfveren van de wezen, de regenten en de familie eromheen. De hoofdstukindeling zorgt voor thematische clustering, de inleidingen op de brieven wijzen op bijzondere aspecten. Daardoor krijg je dus niet alleen een unieke verzameling oorspronkelijke en hertaalde bronnen in handen, maar een gids.

Met deze brievenbundel ontsnappen de brieven aan de duisternis van het archief, ook online. Maar deze uitgave kan niet meer dan een tip van de sluier oplichten. Doordat het slechts een greep uit het totaal is, maar ook doordat de collectie nieuwe vragen oproept van historische of taalkundige aard. Achter iedere brief schuilt een verhaal dat we nog niet kennen. Ik hoop van harte dat dit boek onderzoekers en anderen inspireert om daar hun tanden in te zetten!

Het maken van dit boek was een flinke klus. Mijn bijzondere dank gaat uit naar Dita van Wieren-Maan, Evelyn de Regt, Arne Steenkamp, Peter de Bruijn en Cor de Graaf en alle anderen die in welke vorm dan ook hun bijdrage hebben geleverd.

Pieter Jeroense, voorzitter Stichting Heilige Geest

in de Baay van Panto Galen den 2 Octob. 1789.

Veelgeachte, Beminde Vader
en Moeder.

Gelyk een Dorstiegh hert Schreeunt Naar de Frishe Waterstroom
men, Also Schreeunt mijn Lichen, ook naar het Lieve Vaderland, en na
mijn Geliefde Broer en Luster, Ik voor. Mijn hoofd hebben klagen
Aen boord, Maar. Nogtand Moet ik en alle Anderen, honger Lijden
dat men Swart, word, Drooge Ryft, gaduwig en om de veertien daa.
gen 2 Missges Oly om de veertien Dagen, daar moet men het Leven
van houden. Dan hoor Je De Gantwelyke Dagen Anders niet dan
Vloeken, Lieren, Lazen, Tieren, en Vagten, Dommineeren, Godd Laste.
ringen, Zo dat amand, niet een oogenblik kan tyt hebben om
ein Avond of. Morgen gebed te bidden of Je word Verstoord.
Daarom mensch ik wel na mijn Lieve Vaderland, Anders kon
het Mij niet Scheulen al kwam ik Nooit thuis Want in het
Vaeren heb ik mijn Plyer, ik ondervind al veel in de Wereld,
Van Wonderlyke Dingen, 10 a 20 verley Soorte van Mensen.
Lommige die de Gladen der Broomen Aenbidden, Lommigte de visfen
in de Lee Lommigter, de vogelen des hemels Lommigte des Zon.
Lommigte de Maan, Lommigte de Steeren, en hondereley
Soorten van dingen die ik Als mijn Veelgeachte Vader en medee
allen, Niet Schryven, Maar behouden in t Vaderland Als
alles wel Mondeling Leggen.

Inleiding

‘Zoals een dorstig hert verlangt naar de frisse waterstromen, zo verlangt mijn ziel ook naar het lieve vaderland en naar mijn geliefde broers en zuster. Persoonlijk heb ik geen klagen aan boord, maar toch moeten ik en alle anderen honger lijden dat men zwart ziet. Voortdurend droge rijst en om de veertien dagen twee maatjes olie, daarmee moet men zich in leven houden. Verder hoor je de hele dag niets anders dan vloeken, zweren, razen en tieren, vechten, brassen en godslasteringen, zodat je geen ogenblik tijd kan hebben om een avond- of morgengebed te bidden of je wordt verstoord. Daarom verlang ik wel naar mijn lieve vaderland, hoewel het mij anders niet kon schelen al kwam ik nooit meer thuis, want in het varen heb ik plezier.’

Met deze woorden begint Jacob Isaïc Domus zijn brief aan de ‘vader en moeder’ van het Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis in Leiden.¹ Hij schreef de brief op 2 oktober 1789 in Galle op Ceylon, het huidige Sri Lanka. Jacob was een van de vele achttiende-eeuwse weesjongens die op een schip van de Verenigde Oost-Indische Compagnie terecht kwamen. In de brief doet hij niet alleen verslag van zijn reis, maar spreekt hij ook zijn spijt uit: de reis was een straf voor zijn slechte gedrag in het weeshuis.

Jacobs brief is een van de 466 brieven in het archief van het Heilige Geest Weeshuis, die geschreven zijn door bewoners, voormalige bewoners, familieleden en andere betrokkenen. De brieven dateren voornamelijk uit de tweede helft van de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw. Ze geven niet alleen een inblikje in een interessante periode in de geschiedenis van het Leidse weeshuis, maar weerspiegelen ook een tijd van grote maatschappelijke en politieke veranderingen.

Het Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis wordt voor het eerst vermeld in een schriftelijke

bron uit 1316.² Men hield zich in die begintijd voornamelijk bezig met het bieden van voedsel en andere hulp aan arme gezinnen. In 1450 gingen men over tot de aankoop van een pand om onderloze kinderen op te vangen. Vanaf dat moment was er werkelijk sprake van een weeshuis.

Het weeshuis nam niet alleen onderloze kinderen en vondelingen op, maar ook halfwezen en kinderen uit zeer arme gezinnen, waarvan de ouder(s) de verzorging niet meer aankon(den). Wanneer, bijvoorbeeld, een moeder overleed terwijl de vader op zee was, was het weeshuis vaak de enige plek waar de kinderen terecht konden. Zo schrijft zeeman Cornelis Hazeveld nadat hij bericht heeft ontvangen dat zijn vrouw is overleden: ‘Laat deze brief aan de heren burgermeesters lezen en verzoek hen om mijn kinderen op te nemen, omdat ik niet in staat ben om ze te onderhouden.’³

Het weeshuis verstreekte onderdak, voeding en medische verzorging en zorgde er ook voor dat de kinderen onderwijs genoten. Al in 1545 werd een eigen schoolmeester aangesteld. Na de schoolperiode werden de jongens doorgaans bij een ambachtsman in de leer gedaan, vaak in de lakenindustrie die in Leiden erg belangrijk was. Meisjes bleven meestal in het weeshuis waar ze werkten in de naaikamer of hielpen bij huishoudelijke taken. Voor weesjongens werd de VOC een belangrijke werkgever toen de economie in de loop van de achttiende eeuw achteruit ging. Het grootste deel van wat de kinderen verdienden, kwam bij het weeshuis terecht.

Veel kinderen bleven in het weeshuis wonen tot ze volwassen waren en met een ‘uitzet’ mochten vertrekken.⁴ Voor sommigen duurde dat te lang en er liepen dan ook relatief veel kinderen weg, omdat ze op eigen benen wilden staan. Dit was met name het geval in de achttiende eeuw, toen de officiële vertrekleeftijd op 25 jaar lag.

1 HGW 221, 18-20 (brief 29 in hoofdstuk 4) De verkorte verwijzing naar de brieven uit het archief (HGW) wordt nader gespecificeerd in de lijst van ‘Geraadpleegde bronnen en literatuur’ achterin dit boek.

2 Zie voor de geschiedenis van het Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis: Van der Wiel 2010.

3 HGW 221, 122 (brief 4 in hoofdstuk 1).

4 De uitzet bestond uit kleding, wat geld en levensmiddelen en, voor de jongens, enig gereedschap (Van der Wiel 2010, 48-49).

2 Gezicht op de Hooglandsekerkgracht met het Weeshuis en de Hooglandse Kerk.

Foto van een aquarel van H.P. Schouten. (*Erfgoed Leiden en Omstreken*)

Na 1800 werd die leeftijd verlaagd en waren er minder weglopers. Op weglopen of andere vormen van slecht gedrag stond in de regel straf. Daarbij kon het gaan om lijfstraffen of opsluiting in een donker hok, maar ook om aanmelding bij de VOC of bij de West Indische Compagnie. Het leven op zee of in een ver land viel doorgaans niet mee en uit verschillende brieven spreekt dan ook berouw over het wangedrag. ‘Och God, het doet mij veel verdriet dat ik mij zo slecht gedragen heb tegen u, mijn heren vaders en regenten,’ schrijft Passchier van Beek, die voor straf bij de WIC was geplaatst als soldaat, ‘want hier is het een droevig leven tussen de zwarte mensen.’⁵

Ontwikkelingen in de maatschappij hadden niet alleen hun weerslag binnen het weeshuis, maar waren ook van invloed op de activiteiten van wezen buiten het huis. De laatste decennia van de achttiende en de eerste van de negentiende eeuw vormden op politiek gebied woelige tijden. Zo was de Vierde Engels-Nederlandse oorlog (1780-1784) een aanleiding voor weesjongens om bij de marine te gaan. In de daaropvolgende jaren stonden in heel Nederland, en dus ook in Leiden, aanhangers

van de Prins van Oranje en hervormingsgezinde patriotten tegenover elkaar. Zelfs binnen het weeshuis speelde die strijd. In 1786 meldde een groep weesjongens zich vrijwillig aan bij een vrijkorps, dat naar het patriottische bolwerk Utrecht vertrok om die stad te verdedigen tegen de prinsgezinde troepen. Toen een jaar later het Pruisische leger de prins te hulp schoot, liepen verschillende jongens weg om zich bij dat leger aan te sluiten. De inlijving bij het Franse keizerrijk, met vanaf 1811 loting voor de dienstplicht, zorgde er eveneens voor dat veel weesjongens aan een militaire loopbaan begonnen.

Een belangrijke ontwikkeling in de eerste helft van de negentiende eeuw was de stichting van de zogeheten Koloniën van Weldadigheid in Drenthe.⁶ Het doel van de Koloniën was tweeledig: het verbeteren van het lot van de armen door middel van arbeid en onderwijs en daarnaast het ontginnen van woeste gronden om nieuwe landbouwgrond te creëren. Door middel van financiële sancties werden de Nederlandse weeshuizen min of meer gedwongen wezen te leveren om een deel van de Koloniën te bevolken. Ook het Heilige

⁵ HGW 221, 30 (brief 32 in hoofdstuk 4).

⁶ Zie voor de geschiedenis van de Koloniën van Weldadigheid Schackmann 2006 en Schackmann 2016.

Geest Weeshuis ontkwam hier niet aan. Tussen 1821 en 1840 werden 66 kinderen uit het Leidse weeshuis naar de Koloniën in Frederiksoord en Veenhuizen gezonden. Het waren allemaal halfwezen, vondelingen en verlaten kinderen, voor wie het weeshuis subsidie van de overheid ontving. ‘Met tranen in mijn ogen vat ik de pen op,’ schrijft Maria Malijs in 1828 vanuit Veenhuizen aan de regenten en regentessen van het weeshuis.⁷ ‘Want als ik daar nog langer moet zijn, dan geloof ik wel dat u mij nooit terug zult zien. Ik schrei dag en nacht over u allen.’ Dit soort berichten maakte dat de Leidse bevolking geen positieve indruk kreeg van de leefomstandigheden in het verre Drenthe. Als gevolg van toenemend verzet vanuit de maatschappij kwam er uiteindelijk een einde aan de deportatie van groepen kinderen naar de Koloniën. In 1869 werd het laatste wezengesticht in Veenhuizen gesloten.

Het Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis in Leiden heeft als weeshuis bestaan tot 1960. In 2010 werd de geschiedenis ervan te boek gesteld door Kees van der Wiel. Dit werk geeft een goed beeld van de dagelijkse gang van zaken in het weeshuis en de manier waarop het bestuurd en gefinancierd werd. De brieven aan het weeshuis stellen ons in staat ons nog meer in te leven in de bewoners en de mensen die als familielid, werkgever of anderszins bij hen betrokken waren. Dit boek biedt een selectie uit die brieven, in de taal waarin ze zijn geschreven én in een hertaling naar modern Nederlands.

Omdat er voor het schrijven van een brief aan het weeshuis vrijwel altijd een bijzondere reden of noodzaak was, konden de brieven in dit boek thematisch worden gerangschikt in zeven hoofdstukken. Zo bevat het eerste hoofdstuk brieven die te maken hebben met de opname van een kind in het weeshuis, meestal geschreven door een familielid. Als het kind daar eenmaal woonde, was er soms briefcontact met familieleden; zulke brieven vindt u in hoofdstuk 2. In hoofdstuk 3 staan brieven van werkgevers, maar ook brieven over weggelopen kinderen. In hoofdstuk 4 en 5 zijn brieven te vinden van weesjongens die op zee of in het leger terecht waren gekomen. De brieven in hoofdstuk 6 werden geschreven vanuit de Koloniën van Weldadigheid in Drenthe. En in

⁷ HGW 222, 6-7 (brief 49 in hoofdstuk 6).

3 Foto van twee weesjongens, Jan en Pieter van der Reyden, omstreeks 1900. (Erfgoed Leiden en Omstreken)

het laatste hoofdstuk zijn brieven opgenomen die te maken hebben met het vertrek van een kind uit het weeshuis en brieven van voormalige weeshuisbewoners.

Omdat de brieven zijn geschreven door gewone mensen en niet door de bovenlaag van de bevolking, vormen ze een interessante bron, niet alleen voor historisch, maar ook voor taalkundig onderzoek.⁸ Er zijn niet heel veel van dit soort

⁸ Een andere bron van brieven door gewone mensen geschreven vormen de *sailing letters*. Deze brieven in de National Archives in Londen zijn afkomstig van Nederlandse schepen die tijdens de Engelse oorlogen in de zeventiende en achttiende eeuw door de Engelsen in beslag zijn genomen. De brieven zijn onder andere door de Universiteit Leiden gebruikt voor historisch taalkundig onderzoek (zie <https://www.universiteitleiden.nl/onderzoek/onderzoeksprojecten/geesteswetenschappen/brieven-als-buit>).

4 De binnenplaats van het weeshuis, zoals die er nu uitziet. (foto: Primavera Pers)

documenten bewaard gebleven en in dat opzicht is het archief van het weeshuis een unieke bron. De selectie die in dit boek wordt geboden, is mede bedoeld geïnteresseerde lezers en onderzoekers de weg naar de volledige collectie te wijzen. Die collectie wordt bewaard bij Erfgoed Leiden en Omstreken en is inmiddels ook online te raadplegen.⁹

Nadere bestudering van de brieven kan leiden tot interessante inzichten in aspecten die in dit boek onderbelicht moesten blijven. Zo kun je de manier waarop de briefschrijvers spraken soms ‘terughoren’ in hun schrijftaal. Chris van Zonneveld schrijft bijvoorbeeld ‘myn noom’, als hij het over zijn oom heeft.¹⁰ H. Poulisse ondertekent zijn brief met ‘u gonderdanigen broer.’¹¹ Daarnaast kan de vorm waarin de brieven zijn geschreven onderwerp van onderzoek zijn. Ze beginnen en eindigen vaak nogal formeel, met vaste beleefdheidsformules. Regenten, regentesen en binnenvader of -moeder worden met veel

respect aangesproken. De brieven zeggen ook iets over de mate waarin men de schrijfkunst machtig was. De weeskinderen leerden schrijven op school en in de meeste gevallen heeft de afzender de brief dan ook zelf geschreven. Maar het archief bevat ook brieven die zijn geschreven door een ander dan de afzender.

De brieven werden doorgaans niet verstuurd uit sociale overwegingen, bijvoorbeeld om te laten weten hoe het met iemand ging of te informeren naar iemands welzijn. Meestal ging het, zoals gezegd, om een heel specifiek verzoek van de briefschrijver aan de regenten of de binnenvader van het weeshuis. Hoewel veel brieven daarom nogal zakelijk van toon zijn, komen we ook regelmatig echte emoties tegen. In de meeste brieven echter zijn verdriet en vreugde alleen tussen de regels door te lezen. Toch geven ze ons, zowel door de manier van schrijven als door de inhoud, een intiem beeld van het leven in en rondom het Heilige Geest Weeshuis in Leiden.

⁹ <https://www.erfgoedleiden.nl/>

¹⁰ HGW 221, 32 (brief 27 in hoofdstuk 4).

¹¹ HGW 221, 458 (brief 14 in hoofdstuk 2).

1 'Of u mijn kinderen naar het weeshuis wilt brengen'

Hoe kinderen in het weeshuis terechtkwamen

In de inleiding kwam al naar voren dat slechts een gedeelte van de bevolking van het Heilige Geest Weeshuis bestond uit volle wezen. Ook veel halfwezen, verlaten kinderen en vondelingen werden in het huis opgevoed. Het waren vooral kinderen uit de armere lagen van de bevolking. Als een van de ouders wegviel, was het voor de overgebleven ouder vaak moeilijk of zelfs onmogelijk om de kinderen te blijven onderhouden. Wanneer ook andere familieleden armlastig waren en niet konden bijspringen, was opvang in een tehuis het enige alternatief. Vanaf 1704 bestond er in Leiden naast het weeshuis een Arme Kinderhuis voor kinderen van armlastige burgers. Er was een verdeelsleutel vastgesteld die bepaalde welke kinderen in het Weeshuis en welke in het Arme Kinderhuis terecht kwamen. In 1774 werden de beide huizen samengevoegd tot het Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis.¹²

Officieel liep de opname van kinderen in het weeshuis via de zogenaamde gebuurten. Dit waren een soort buurtcorporaties, bestaande uit bewoners van eenheden van een aantal straten of bouwblokken, die in Leiden al sinds de middeleeuwen bestonden. Gebuurten waren verantwoordelijk voor zaken als registratie van de bewoners, bemiddeling bij burenruzies, hulp bij de organisatie van begrafenissen en huwelijken en het verschaffen van informatie over armlastigen aan de diakenen van armenzorg.¹³ Ook het aanmelden van kinderen bij het weeshuis gebeurde via het hoofd (de heer) van de buurt waaruit het kind afkomstig was. In het voorgedrukte inschrijfregister van het weeshuis werd bij elke nieuwe opname de naam van de buurtheer en de buurt ingevuld.¹⁴

In de eerste twee brieven in dit hoofdstuk is van die gebuurten iets terug te vinden. Cornelis Bakker (brief 1) richt zijn brief aan de heer van de buurt met het verzoek om zijn kinderen in het weeshuis te bezorgen. Met de maandbrief, die hij belooft op te sturen, kon de familie aanspraak

5 Arme Kinder- of Houwhuis aan de Middelweg in Leiden.

Gekleurde tekening van Jacob Timmermans, 1788.
(*Erfgoed Leiden en Omstreken*)

maken op zijn loon van de VOC over twee of drie maanden per jaar.¹⁵

In brief 2 schrijft Matthijs Rosterke over een vrouw uit zijn buurt, in dit geval in Rotterdam, waar ook gebuurten bestonden. De vrouw is ziek en wordt in het tuchthuis opgesloten. Rosterke weet zich geen raad met haar kind en stuurt het naar Leiden, waar een zus van de vrouw woont. Via haar zijn het kind én de brief die Rosterke aan de zuster van zijn buurtgenote schreef in het Leidse weeshuis terecht gekomen. De moeder van het kind zou drie dagen na het schrijven van de brief overlijden.

Uit dit laatste voorbeeld blijkt dat het weeshuis niet heel streng was in zijn opnamebeleid. Ook kinderen uit andere steden konden er terecht, als een van de ouders maar in Leiden geboren of overleden was.¹⁶ Ook toont dit voorbeeld aan dat niet alle verzoeken rechtstreeks gericht waren aan het weeshuis of aan een buurtheer. Sommige brieven die uiteindelijk toch in het archief van het weeshuis terecht zijn gekomen, zijn gericht aan familieleden. Dit geldt bijvoorbeeld voor de brief van Antonij Wiggers (brief 3), die schrijft aan zijn broers en zusters. Zijn beide zoontjes Antonij en Abraham worden in het weeshuis opgenomen.

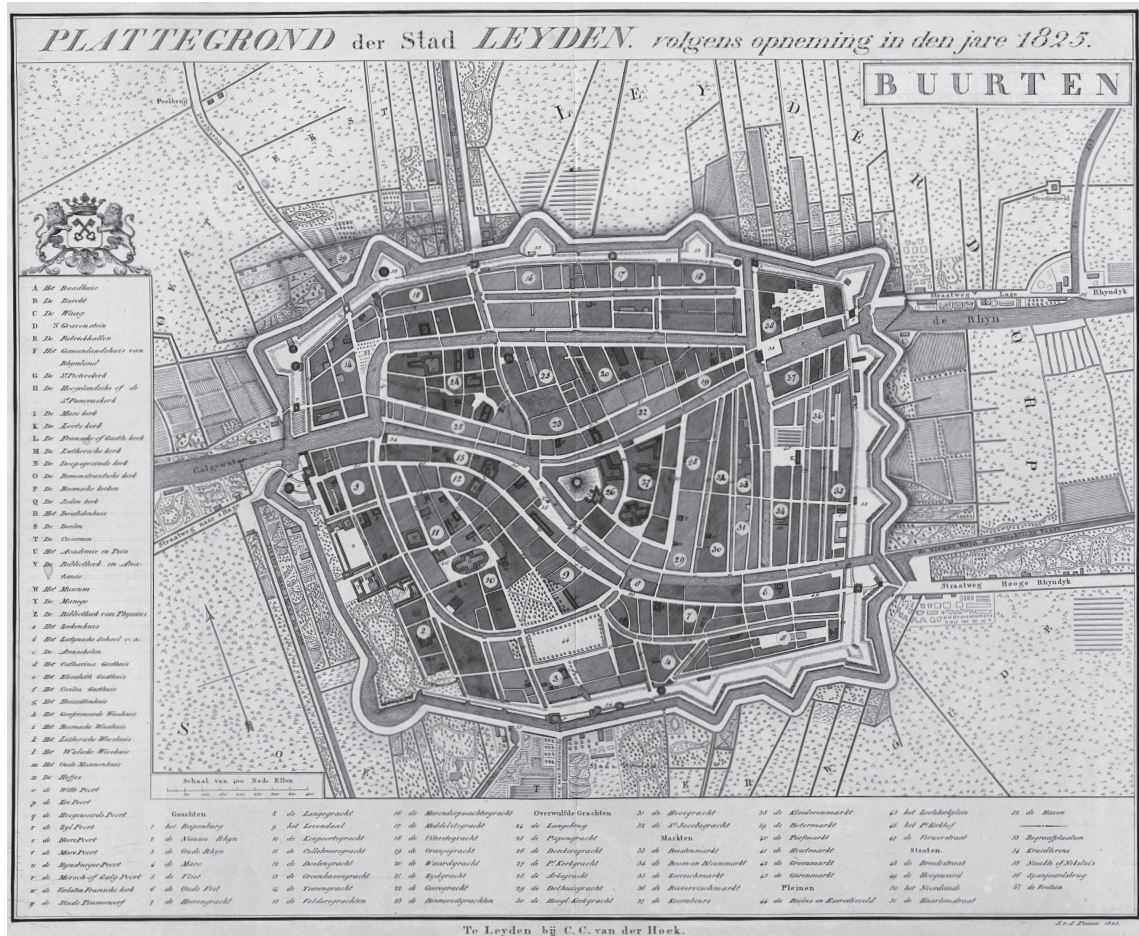
¹² Van der Wiel, 65-67.

¹³ Walle, 86.

¹⁴ Van der Wiel, 63.

¹⁵ Kuipers 2014, 104.

¹⁶ Van der Wiel, 34.

6 Stadsplattegrond van Leiden, met daarop aangegeven de 39 gebuurten.

Lithografie van C.C. van der Hoek en S. v.d. Pauw, 1825.

(Erfgoed Leiden en Omstreken)

Beide jongetjes zouden daar overlijden, Abraham al na acht maanden en Antonij vijf jaar later.¹⁷

Zeeman Cornelis Hazeveld (brief 4) krijgt in 1809 bericht van het overlijden van zijn vrouw en schrijft aan zijn broer. Zijn beide dochters blijven tot 1826 en 1827 in het weeshuis en krijgen dan ontslag 'met consent en gehele uitzet, zijnde lidmaat'. Dit laatste betekent dat ze belijdenis hebben gedaan in de hervormde kerk. De meisjes waren bij hun ontslag ongeveer 22 jaar oud. In die tijd was dat de leeftijd waarop kinderen uit het weeshuis werden ontslagen. In de achttiende eeuw bleven kinderen zelfs tot hun 25ste in het weeshuis wonen.¹⁸

Er konden ook andere redenen zijn om kinderen

naar het weeshuis te sturen. De herkomst van het kind uit brief 5 is onbekend, maar het lijkt erop dat het gaat om een buitenechtelijk kind. Voor ze ertoe overgaan het kind op te nemen, vragen de weeshuisregenten in een antwoordbrief om nadere inlichtingen. Ze willen vooral weten of en waar het kind gedoopt is en verder of de certificaten eigendom van het weeshuis zullen blijven, 'het zy by overlyden of uitgaan uit het Huis by meerderjarigheid als anderzints'.¹⁹ Financiële zekerheid weegt voor de regenten uitdrukkelijk mee in de overweging of ze dit kind zullen opnemen. Een ander geval is dat van de weduwe Verhagen uit brief 6. Zij wil haar dochter helpen, die door het slechte gedrag van haar echtgenoot niet goed in staat is haar kinderen te onderhouden. In een ander – hier niet opgenomen – briefje is te lezen dat de negenjarige Sara Alterna in het huis wordt

¹⁷ De gegevens over opname en ontslag of overlijden van weeskinderen in dit boek zijn voor het grootste deel afkomstig uit de inschrijfgeregisters van het weeshuis (HGW 3384-3395).

¹⁸ Van der Wiel, 118.

¹⁹ HGW 222, 196.

Ingenomen *Jacobus*
 daer Vader van is *Jakobus Sommeling* van { *Leiden* } M: k: :
 daer Moeder van is *Francijntje Voorbeek* van { } 29 Maart
 1763:
 alhier overleden, en
 De Moeder bij de Minne beboogt. De Vader leedert
 16 à 17 Jaaren naar O.S. gegaan, & leedert niets
 van hem vernoomen.
Jacobus Sommeling is uit het Huis gezet den 31 Maart 1785:
 om dat hij *Jannetje Sloos* bezwangerd had.

Op 't verfoek van *Van de Wekker*
 Heer vande Gebuyrte, genaemt *de Noord Roodzee*
 Ingenomen *Rachel*. M: k: :
 daer Vader van is *Pieter Carton* van { *Leiden* } 11 Feb:
 daer Moeder van is *Rachel den Ouden* van { } 1762.
 beide alhier overleden, en bequaem
 Met Consent Uiteit & Doopcel uit het Huis gegaan. Domaat Lynde
 Den 1 Maj 1787.

7 Detail van een pagina uit het inschrijfregister, waarbij de naam van de buurt en de heer van de buurt zijn vermeld.
 (Erfgoed Leiden en Omstreken)

opgenomen omdat haar beide ouders zijn gearresteerd wegens bedelarij.²⁰ Ook dat meisje zal tot haar tweeëntwintigste in het huis verblijven.

In het inschrijfregister wordt soms vermeld dat kinderen 'verlaten' zijn. Dit staat bijvoorbeeld bij de kinderen Ratjé (brief 7). Uit een andere brief weten we dat hun moeder, een weduwe, als keukenmeid ging werken bij een familie in Utrecht, waardoor ze niet meer voor haar kinderen kon zorgen. Wel stuurde ze ieder jaar 20 gulden naar het weeshuis als bijdrage in de kosten.²¹ Helemaal verlaten waren de kinderen in dit geval dus niet. De weduwe was dankbaar voor de opvang van haar kinderen en in het volgende hoofdstuk is te lezen dat ze zeer begaan bleef met hun wel en wee.

De laatste twee brieven in dit hoofdstuk (8 en 9) laten zien dat niet alle opnamen in het weeshuis probleemloos verlopen. De heer Bettink handelt ten behoeve van zijn zestienjarige nicht Anna Gijsberta van den Bogaard, die wees geworden is. Het meisje heeft helemaal geen zin om het weeshuis in te gaan, dreigt met weglopen en zelfs met

8 Het Dolhuis, Gasthuis en Oudevrouwenhuis te Rotterdam. De moeder van Geertrui Wandenaar werd ongeschikt bevonden voor het gasthuis en kwam in een tuchthuis terecht (brief 2).

Tekening van Jan Bulthuis, 1790. (Rijksmuseum, Amsterdam)

zelfmoord. Onder dwang lukt het uiteindelijk toch om Anna op te nemen. In 1786, net omstreeks het moment waarop ze het weeshuis zal kunnen verlaten, overlijdt ze.

20 HGW 222, 199.

21 HGW 221, 120-121.

rotterdam den 30 maart
 zeer waare vrent herschaps
 ik laat u weet als dat ik cornelis
 bakker alhier in rotterdam inde
 zaerenhuys steeg by willem gouwen
 tak tuis leg nu is myn verzoek
 als dat gy myn kindere belieft bezorge
 inde goets huize want ik nu niet kan
 over koome en ik zal demaant brief
 over stiere als ik gemonstert heb
 en indren gy het niet belieft tege loove
 zoo schryft maan eens aande slaap
 baas willem gouwen tak en ik ben van
 gedagte om den 29 ste vandeezemaant
 te monstre en vorders wens ik myn
 kindere het noodige naa ziele nigham
 vorders de groetenis aan al myn buure
 en goede bekende dicke en bleyfse u
 toegeneege vrient

Cornelis bakker

Schipper de Juff Elizabeth
 Schipper Pieter Mathijs Joelen.

den april moet hij aan boord volgens een brief aan
 zijn broer willem appel, voor mij Q.L. gezien 30 maart 1737.

9 Cornelis Bakker schrijft aan zijn buurtheer in Leiden en vraagt
 of deze zijn kinderen naar het weeshuis wil brengen (brief 1).

(HGW 221, 59)

Brief 1 – HGW 221, 59²²

rotterdam den 10 maart

zeer waarde vriend herschap

ik laat ue weet als dat ik kornlelis bakker al hier in rotterdam inde zeevenhuis steeg by willem gouwentak tuis leg nu is myn verzoek als dat gy myn kindre belieft te bezorge in de gotshuize want ik nu niet kan ooverkoome en ik zal de maantbrief oover stiere als ik gemonstert heb en indien gy het niet belieft te geloove zoo schryft maar eens aan de slaapbaas willem gouwentak en ik ben van gedagte om den 29ste van deeze maant te monstre en vorders wens ik myn kindere het noodige naa ziel en ligham verders de groetenis aan al myn buure en goede bekende die is en bleyft u toegeneege vriend

Korneelis bakker

Rotterdam, 10 maart 1757²³

Zeer waarde heer en vriend,²⁴

Ik laat u weten dat ik, Cornelis Bakker, hier in Rotterdam in de Zevenhuissteeg bij Willem Gouwentak verblijf. Nu is mijn verzoek of u mijn kinderen naar het weeshuis wilt brengen, want ik kan nu niet overkomen. Als ik aangemonsterd ben zal ik de maandbrief²⁵ sturen. Als u het niet wilt geloven, moet u maar eens aan de hospes Willem Gouwentak schrijven. Ik ben van plan om de 29ste van deze maand aan te monsteren. Verder wens ik mijn kinderen alles wat ze nodig hebben voor lichaam en ziel. Verder de groeten aan al mijn buren en goede bekenden.

Hij, die is en blijft uw toegeneegen vriend,

Cornelis Bakker

Brief 2 – HGW 221, 476

Rotterdam Den 17 Dezem 1783

Waarde Vrindin al Zo UE Zuster in myn buert is Ziek geraakt En Door Langduerigheyt Verswact Zoo Dat ik ben Genootzaakt Geweest om Daar Een Stats Schouwmeester Bij te Hale Dewelke Haar Heeft Voor Geen Gast Huijs Eyge te Zyn Zoo is Zy Door Haar Eedele Agtbaare Burgemeesters Gekondemneert En in Het tugt Huys Gebragt te Worde Dier Halve Zent Nu Haar Dogter Naar UE om Dat ik ommagtig ben om Zoo Een Kint Groot te brenge En ik Kan Het Niet anders uijt Voere uyt De Naam Van myn En mijn Vroijy Blijve met Aagting UE Dienaar

mattys Rosterk[e]

NB mijn Verzoek is om Het kint Wel te Doen is Genaamt Geertruij Wandenaar En gedoopt in De Zint Pieters Kerk

Adres an mattys Rosterke in De Baan op De Hoek Van De Zevenhuys Steeg te Rotterdam

Rotterdam, 17 december 1783

Waarde vriendin,²⁶

Uw zuster, die in mijn buurt woont, is ziek geworden en door de lange duur daarvan verzwakt geraakt. Daardoor ben ik genoodzaakt geweest om er een stadsschouwmeester bij te halen. Die heeft haar voor geen enkel ziekenhuis geschikt bevonden. Daarop is zij door de edelachtbare heren burgemeesters veroordeeld om naar het tuchthuis gebracht te worden.²⁷ Om die reden zend ik nu haar dochter naar u omdat ik niet in staat ben om zo'n kind groot te brengen. Iets anders kan ik niet doen.

In naam van mij en mijn vrouw blijf ik met achting uw dienaar,

Matthijs Rosterke

N.B.

Mijn verzoek is om goed voor het kind te zorgen. Zij is genaamd Geertrui Wandenaar en ze is gedoopt in de Sint Pieterskerk.²⁸

Adres: Matthijs Rosterke in de Baan, op de hoek van de Zevenhuissteeg, te Rotterdam.

22 Links staat de transcriptie van de brieven, rechts de hertaling.

23 Jaar afgeleid uit notitie op de brief: 'Schip de Juffr Elizabeth. Schipper Pieter mathijs Joelen. den 1 april moet hij aan boord volgens een brief aan zijn broer willem appel, door mij E.L. gezien 30 maart 1757.' E.L. staat voor Evert van den Langendijk, binnen-vader van het weeshuis.

24 De brief is geadresseerd: 'aan heerschop op de geeregragt heer van de buurt tot leiden.'

25 Maandbrief: een door de VOC ondertekende brief waarin was vastgelegd dat twee of drie maandlonen per jaar konden worden uitbetaald aan de echtgenote, kinderen of ouders van de zeevarende (*De VOCsite*).

26 De brief is gericht aan Johanna van Vastenouw, wonende op Het Noordeinde te Leiden.

27 Het opnameregister van het weeshuis vermeldt dat ze aan venusziekte (syfilis) leed en dat ze op 20 december 1783 is overleden.

28 Geertrui Wandenaar werd opgenomen in het weeshuis. Ze bleef daar wonen tot haar 25e, in 1797.

Brief 3 – HGW 222, 249

Amsterdam Den 18 augustus
 Waarde Broers En Zusters ik vinde mejn verpligt
 Om uE Te Doen weten Dat Dienst Genoomen hebt
 voor Mattruos op het Schip Compenies Welvaare Met
 Captijn fredrik godertwever Bey Gezondheyd gaan ik
 aanstaande maandag Zeijnde de 24 Dezer aan Boort
 verzoek vrindelyk Aan uE Broers Dat Gy meyn kinderen
 aan het Weeshuys aan Geeft en verzoek vrindelyk Dat uE
 Broers dog voor al het oog hout oover mijn kindere want
 in Leijden zal ik Niet Meer kommen afscheyt Neeme Zal
 In persoon Niet Nemen maar Met mejn hart Ben ik Niet
 Geweeken uE weet meyn Toestant ik Doe het Niet uijt
 weelde maar heb uE een Broeders hart zoo komt dan By
 mejn meyn om afscheijt Te Neemen uE kan meyn vinde
 op de haarlemmerdijk, Beij de Baanbrugsteeg Daar de
 3 Baarze uijt hange Verzoek vrindelyk dat uE Broers in
 Mijn Slaapstee Gaat om de hoofdpeuling²⁹ van meyn Bet
 Tweepaar Schoene kouse Slaapmus een kusse of 2 Een
 hemt of 3 en hentrok³⁰ of 3 en verder kunt uE Met de Boel
 Leven Na u wel Behaage en volgens u Eijgen Consensie
 verzoek dat uE het Goet Zoo Gau myn Goet stuurt als het
 Mogelyk is want meyn Teyt is kort
 Zoent Meijn kindere nog eens Genagt Zeijt Nog alle
 Gegroet waarde Broers en Zusters Zeyt Nog Gegroet
 Mogelyk Tot in Eeuwighyheit
 Myn Pen Breekt af Maar myn hart Nooyt

Amsterdam, 18 augustus 1778³¹

Waarde broers en zusters,³²

Ik voel mij verplicht om u te laten weten dat ik dienst genomen heb als matroos op het schip *Compagnies Welvaren* met als kapitein Frederik Godert Wever. Als ik gezond blijf ga ik aanstaande maandag, dat is de 24ste van deze maand, aan boord. Ik verzoek vriendelijk aan u, broers, dat u mijn kinderen bij het weeshuis brengt.³³ En ik verzoek vriendelijk dat u als broers toch vooral het oog houdt op mijn kinderen, want in Leiden zal ik niet meer komen.

Afscheid zal ik in persoon niet nemen, maar met mijn hart ben ik bij u gebleven. U weet mijn toestand, ik doe het niet uit weelde. Maar hebt u een broederhart, kom dan bij mij om afscheid te nemen. U kunt mij vinden op de Haarlemmerdijk, bij de Baanbrugsteeg, bij het uithangbord met de drie baarzen. Ik vraag u vriendelijk om naar mijn slaapverblijf te gaan om het hoofdkussen van mijn bed, twee paar schoenen, kousen, slaapmuts, een kussen of twee, een hemd of drie en een overhemd of drie op te halen. Verder kunt u met de boel doen wat u wilt naar uw eigen inzicht. Ik verzoek u het goed zo gauw mogelijk op te sturen, want mijn tijd is kort.

Zoent mijn kinderen nog eens goedenacht en weest allen gegroet. Waarde broers en zusters, nogmaals gegroet, mogelijk tot in eeuwigheid,

Antonij Wiggers

Mijn pen breekt af, maar mijn hart nooit.

²⁹ Hoofdpeuling: langwerpige kussen.

³⁰ Hemdrok: kledingstuk dat tussen hemd en overkleding gedragen werd (een soort overhemd).

³¹ Jaar afgeleid uit de vertrekdatum van het schip *Compagnies Welvaren* onder kapitein F. Godert Wever (*De VOCsite*).

³² De adreszijde van de brief is niet bewaard gebleven. De naam van de afzender is afgeleid van de volgende notitie op de achterzijde van de brief: 'Antonij Wiggers, naar Oostin Den 18 augs.'

³³ Volgens het inschrijfregister werden Antonij en Abraham Wiggers op 24 augustus 1778 in het weeshuis opgenomen. Abraham overleed in oktober van datzelfde jaar, acht maanden oud. Antonij was zes toen hij in 1783 overleed.

Brief 4 – HGW 222, 122

Vlissingen den 22 Maart 1809

Waarde Broeder!

Uw brief van den 12 Maart heb ik wel ontvangen en daaruit met veel droefheid gelezen dat myn vrouw overleden is, gy kunt begrypen hoe dit verlies myn treft, maar ik moet Zwijgen want menkan tegen de wil des Almachtige niets doen. – dus dient deze brief in antwoord als dat Eliesabeht van dit Jaar 7 Jaar oud word dus gebooren en het Jaar 1802 te Zierikzee en aldaar Gedoopt. & Anna word in dit Jaar 5 Jaar dus gebooren in het Jaar 1804 op 't oude Schild op Texel en aldaar gedoopt. – demaand waarde Broeder bin ik vergeeten laat nu dezen brief aan heeren Burger-meesteren lezen. en verzoek aan HunEd alsdat zy toch myn kinderen moogen aanneemen dewyl ik onmagtig ben om Ze te kunnen Onderhouden; schryft myn ook waar off Zy thans Zyn. opdat ik die Geenen diehun weldaan op van dezomer Zal vergoeden zooveel myn mogelyk is. – Ik verwacht antwoord van uw broeder, enna de Groetenisse aanuw en aanmyn susters en vrouws ouders gemaakt te hebben uw Broeder. –

Cornelis Hazeveld

NB. Peet hebben zy niet gehad. wat wy hebbenze zelffs laten doopen.

Vlissingen, 22 maart 1809

Waarde broeder,³⁴

Uw brief van 12 maart heb ik in goede orde ontvangen en daarin heb ik met veel droefheid gelezen dat mijn vrouw is overleden. Gij kunt begrijpen hoe dit verlies mij treft. Maar ik moet zwijgen, want tegen de wil van de Almachtige kan men niets doen. Daarom dient deze brief tot antwoord dat Elisabeth dit jaar zeven jaar oud wordt, dus geboren is in het jaar 1802, te Zierikzee en aldaar gedoopt. En Anna wordt dit jaar vijf jaar en is dus geboren in het jaar 1804, in Oudeschild op Texel, en aldaar gedoopt.³⁵ De maand, waarde broeder, ben ik vergeten.

Laat nu deze brief aan de heren burgermeesters lezen en verzoek hun om mijn kinderen op te nemen, omdat ik niet in staat ben om ze te onderhouden. Schrijf mij ook waar ze thans zijn, opdat ik diegenen die hen opgevangen hebben van de zomer zal vergoeden zoveel als het mij mogelijk is.

Ik verwacht antwoord van u, broeder. Na de groeten aan u en aan mijn zusters en mijn vrouws ouders gedaan te hebben,

uw broeder,
Cornelis Hazeveld³⁶

N.B. Peetouders hebben zij niet gehad, want wij hebben ze zelf laten dopen.

10 Gezicht vanaf de Waddenzee op Oudeschild op Texel. Hier werd de jongste dochter van Cornelis Hazeveld geboren (brief 4).

Ets van Theodorus de Roode, naar een tekening van P.J. van Cuyck, 1789-1800. (Rijksmuseum, Amsterdam)

34 Brief geadresseerd ‘aan Dirk Haasevelt in de kakkeelpoort op de Uytersegragt te Leyden.’

35 In het inschrijfregister wordt de leeftijd van de meisjes bij binnenkomst vermeld als vijf en drie jaar. Ook staat er dat geen doopakte is gevonden.

36 De naam lijkt in een ander handschrift te zijn geschreven. Dat zou erop wijzen dat Hazeveld de brief niet zelf geschreven heeft.

Brief 5 – HGW 222, 193-194

Bij Delft den 10 April 1822.

Mijnen Heeren!

Twee duizend guldens Werkelijk Schuld 2¹/₂ pct. Certificaat Zijn mij te hand gesteld, nevens een Kind Circa 12 maande oud: een op hande zijnde rijs laat mij niet toe dat kind mede te nemen, en gaarne wilde Ik het voor die tijd een Sekere besorging besorgen Soude UE dat kind willen overnemen e in het arm weeshuis, nevens die twee Schuldbrieven of Certificaat van Werkelyk Schuld. om uyt den opbrengt der zelve het kind voeding te besorgen – kleederen voor een paar Jaaren Heeft het bij sig. en so Ik na verloop van drie Jaaren niet terug mogt wesen, soude het mij aangenaam Zijn, so UE het goed vonden, het kind Zijnde een Jongen, naar de Kolonie Frederiksoord ter verder groot wording sond de hoop, hoe UE hier over denken mag, doen mij de vryheid nemen UE te versoeken de goedheid te willen hebben mij met een paar regels antwoord te willen verlenen aan het onderstaande adres dat Ik op het Postkantoor te Delft zal komen afhalen –

Ik Zal aan UE te vooren, de twee Certificaat met de zelve Coupons oversenden in verwagting heb Ik de eer met achting te Zijn

UE DW Dienaar
Jan Overzee

adres
de heer Jan Overzee
Poste restant te Delft

Bij Delft, 10 april 1822

Mijne heren,³⁷

Twee certificaten van duizend gulden werkelijke schuld à 2,5 procent zijn mij ter hand gesteld, en daarbij een kind van circa twaalf maanden oud. Een ophanden zijnde reis laat mij niet toe dat kind mee te nemen en gaarne wil ik het voor die tijd een verzekerde opvoeding bezorgen. Zou u dat kind willen opnemen in het arme weeshuis, met de twee schuldbrieven of certificaten van werkelijke schuld om uit de opbrengst daarvan dit kind te voeden. Kleding voor een paar jaar heeft het bij zich. Als ik na verloop van drie jaar niet terug mocht zijn, zou het mij aangenaam zijn als u het goed vond om het kind, een jongen, naar de kolonie Frederiksoord te sturen om verder opgevoed te worden.³⁸

De hoop hoe u hierover denken zult, doet mij de vryheid nemen om u te verzoeken de goedheid te hebben mij met een paar regels antwoord te geven aan het onderstaande adres (dat ik op het postkantoor van Delft zal komen afhalen).

Ik zal u van tevoren de twee certificaten met bijbehorende coupons sturen. In afwachting heb ik de eer met achting te zijn,

uw dienstwillige dienaar,
Jan Overzee

Adres:
De heer Jan Overzee
Poste restante te Delft

³⁷ De brief is geadresseerd aan de regenten van het weeshuis.

³⁸ Frederiksoord in Drenthe was 1818 gesticht door de Maatschappij van Weldadigheid als kolonie voor armen en wezen.